

Krzysztof Benyskiewicz
Uniwersytet Zielonogórski

„KMIOTEK NIEBIESKI” W WIELKOPOLSCE, CZYLI BRACTWO ŚW. IZYDORA W NOWYM KRAMSKU W XVII-XIX WIEKU

*Poruczamy się Świętemu
Isidorowi cichemu,
Kmiotkowi Niebieskiemu:
Aby nas bronił ode złego
Moru, wojny i głodu ciężkiego
I Grzechu śmiertelnego¹.*

W lipcu 1212 r. król Alfons VIII, z wielką armią Kastylii, Aragonii, Nawarry i Portugalii, zmierzał przeciw wojsku kalifa Muhammada an-Nasira. Gdy od wrogów dzieliły go tylko góry, przed królewskim obliczem stanął wieśniak, wskazując chrześcijańskim rycerzom dalszą drogę. Dzięki wskazówkom chłopca Alfons zaskoczył przeciwnika i pokonał go w bitwie pod Las Navas de Tolosa². Batalia okazała się jednym z przełomowych wydarzeń w zmaganiach o wyzwolenie Półwyspu Iberyjskiego spod wpływów marokańskich Almohadów. Szczęśliwy król Alfons VIII w drodze do swej siedziby w Burgos postanowił odwiedzić grób Izydora w Madrycie. Gdy przybył do tamtejszego kościoła pw. św. Andrzeja i otwarto grób zmarłego, zorientował się, że rolnikiem, który pomógł mu w zwycięstwie był właśnie Izydor³. Rozpoznawszy w nieboszczyku oracza, stwierdził: „To on wskazał mi drogę”. Przytoczona legenda, to opis jednego z cudów dokonanych przez św. Izydora. Izydor był pierwszym świętym wywodzącym się z najniższych warstw społecznych. Swe wyniesienie zawdzięczał jednak hiszpańskiemu monarchom: „Filip III⁴ król Hiszpański, długo żądał, i prosił. Skoro zasię on z tego ziemskiego królestwa do niebieskiego, i wiecznego przeniesien iest, Filip IV Syn jego, nie mniej Cnoty, iako i godności Oycowskiej [...], tegoż sobie nie tylko życzy, ale

¹ *Ustawy, Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora Oracza*, [b.m i d.w.], s. 12 [karty nienumerowane].

² E.G. Chavarino, *Historia y leyenda de San Isidoro*, Español 2012, s. 13-15, 62-63.

³ O Izidorze: *Vollständiges Heiligen-Lexicon*, t. 3, red. J. E. Stadler, F.J. Heim, J.N. Ginal, Augsburg 1869, s. 77; I. Werbiński, *Święty Izydor*, Włocławek 1998; *Święty Izydor. Patron Rolników. Modlitwy i pieśni*, oprac. Z. J. Gański, Toruń 2011, s. 47-55.

⁴ Filip twierdził, że zawdzięczał uzdrowienie relikwiom Izydora.

usilnie o to prosi, a nie sam tylko, ale z nim wszystek Urząd i pospólstwo Madrydzkie, i wszem Hiszpania wszystka do nóg Świątobliwości Waszej pokornie przypadając, usilnie proszą⁵. W 1619 r. Izydor został beatyfikowany, a w 1622 papież Grzegorz XV uznał go za świętego. W Hiszpanii, z okazji kanonizacji, odbyły się ogólnopaństwowe uroczystości religijne, uświetnione przez turniej poetycki poświęcony św. Izydorowi. Jego zwycięzcami zostali autorzy poematów o świętym Oraczu – Lope de Vega i Pedro Calderón de la Barca⁶. W XVII wieku kult Izydora rozprzestrzenił się po Europie, trafiając również do Polski⁷. Jego propagatorami byli zazwyczaj jezuici⁸. Najbardziej płodnym i wytrwałym popularyzatorem postaci świętego-wieśniaka okazał się jednak reprezentant zakonu paulinów, filozof i kaznodzieja, ks. Andrzej Gołdonowski. W 1622 r., w ramach *Krotkiego zebrania świątobliwych Żywotów*, opublikował pierwszy utwór hagiograficzny poświęcony św. Izydorowi⁹. Kilka lat później opracował *Krotkie zebranie Świątobliwego Żywota S. Isidora Rolnika Z Madryki...*¹⁰ Broszury poświęcone świętemu wydawały również powstające w Polsce bractwa św. Izydora. Do najstarszych polskich konfraterni należały założone m.in. w Kłobucku (1627 r.), Więclawicach (1633 r.), Nieparciu (1654 r.), Zaniemyślu, Cieszowej, w Poznaniu, Rogoźnie i Nowym Mieście nad Wartą¹¹. Świątobliwy hiszpański *San Isidoro* trafił także pod strzechy domostw mieszkańców parafii Nowe Kramsko. W XVII wieku parafia obejmowała trzy wsie: Nowe i Stare Kramsko oraz Wojnowo. Osady należały do majątku klasztoru cystersów w Obrze. Opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawowali tzw. komendarze delegowani z opactwa, pełniący rolę plebanów. W latach dziewięćdziesiątych XVII stulecia komendarzem nowokramskiego kościoła był profes oberski Laurenty Dulczewski. Za jego kadencji w Nowym Kramsku powołano do życia bractwo i zbudowano kaplicę po we-

⁵ *Ustawy, Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora...*

⁶ J. Tazbir, *Kult Świętego Izydora w Europie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1969, t. 14, s. 92.

⁷ Na temat kultu św. Izydora i bractw w Polsce m.in.: *idem*, *Společna funkcia kultu Izydora „Oracza” w Polsce w XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1955, t. 46, z. 3, s. 420-444; C. Deptuła, *Legenda i kult Izydora Oracza a problemy polskiej wsi pod zaborami*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1996, R.39, z. 1-2, s. 127-147.

⁸ Na temat zasięgu oddziaływania bractwa w Polsce zob. C. Deptuła, *op. cit.*, s. 130.

⁹ A. Goldonowski, *Krotkie zebranie świątobliwych Żywotow S. Isidora z Madryki, S. Ignacego Loyole Fundat. Soc. Jesu, S. Franciszka Xawiera Wyznawce tegoż zakonu, S. Teresy fundatorki OO. Carmelitow bosych y panien tego zakonu, S. Philipa Nai fundatora Congr. Oratorii Romani, nowokanonizowanych przez Grzegorza XV w Rzymie w kościele S. Piotra na Watykanie d. 12 Marca R. P. 1622...*, Jarosław 1622.

¹⁰ A. Gołdonowski, *Krotkie zebranie Świątobliwego Żywota S. Isidora Rolnika Z Madryki, Od świętej pamięci Grzegorza XV. między święte wpisanego; Przy nim Przydane są krotkie nauki abo powinności każdego Gospodarza Chrześcijańskiego*, Kraków 1629. Krytyczna analiza utworów A. Gołdonowskiego zob. J. Tazbir, *Společna funkcia kultu Izydora...*, s. 420-444. Na ten temat zob. J. Związek, *Życie religijne i społeczne ludu wiejskiego w świetle nauk o. Andrzeja Gołdonowskiego (zm. 1660)*, „Studia Claromontana” 1985, t. 6, s. 194-222.

¹¹ J. Tazbir, *Společne znaczenie...*, s. 439; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 748; Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku w Polsce*, Lublin 2004, s. 112.

zwaniem św. Izydora¹². Początkowo konfraternia funkcjonowała nieformalnie¹³. Jeśli chodzi o kaplicę, z tego, co dziś wiadomo, była to pierwotnie drewniana konstrukcja kryta blachą miedzianą. O wyglądzie budowli lakonicznie wspomniała *Rewizja kościoła* z 1720 r. Jej autor, kanonik poznański Franciszek Libowitz, napisał: „Kościół Roku 1719 podważony, y kaplica S. Izydora, także Szkudłami, po obu stronach, okryty, prócz Kaplicy, którey kopuła drobnemi iest szkudełkami, y kuprem z wirzcha ozdobiona”¹⁴. Kaplica stanowiła budynek przylegający do kościoła. Wyposażona była w złocony ołtarz¹⁵. Kiedy w 1697 r. L. Dulczewskiego zastąpił w Kramsku Malachiasz, kontynuował pomysł poprzednika zaszczepienia parafii nowego patrona oraz nadania temu przedsięwzięciu ram prawnych¹⁶. Malachiasz rozpoczął intensywne prace związane z konsekracją kaplicy i powołaniem bractwa św. Izydora. W latach 1698-1700 przeprowadzono remont kaplicy. W 1698 r. snycerz zamontował tam nowy ołtarz wykonany przez malarza z Zielonej Góry¹⁷. Artysta poznański za sumę 4 talarów wykonał na zamówienie Malachiasza obraz przedstawiający św. Izydora¹⁸. Zakupiono także kielich u złotnika Andrzeja Wydlicha oraz dwa lichtarze¹⁹. W roku 1700 malarz ze Świebodzina za kwotę 11 talarów (+ 10 na wyżywienie) odnowił kaplicę²⁰. Konsekracja nastąpiła w 1701 r. Malachiasz uzyskał także zgodę na funkcjonowanie konfraterni św. Izydora. Najpierw akceptację wyraziła Stolica Apostolska, a następnie wikariusz generalny Jan Chryzostom Gniński oraz biskup poznański Hieronim Wierzbowski²¹. W drugą niedzielę po Wielkanocy 1701 r. w parafii uroczyście zainaugurowano działalność bractwa św. Izydora²². W zasobach Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze znajdu-

¹² *Pro memoria*. Kronika par. Nowe Kramsko od 1640 r., s. 30 (kronika zaginiona, autor korzystał z kopii fragmentów i własnych notatek). Wizytacje kościoła z lat poprzednich nie wspominały o istnieniu kaplicy św. Izydora. Np. z 1660 r., *Ibidem*, s. 27.

¹³ Świadczą o tym zapisy sprzed 1701 r. wymieniające osoby wstępujące do bractwa. Zob. Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze (dalej: ADZG). Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori Confessoris ad Ecclesiam Parochialem Cramscen. Introductae A.D. 1701 [karty nienumerowane].

¹⁴ *Pro memoria...*, s. 25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 32.

¹⁶ A. Ciesielski, *Malachiasz Kramski. Szkic biograficzny*, [w:] *Dziedzictwo cystersów. Prace wybrane*, Kraków 2013, s. 113-129; K. Benyskiewicz, *Malachiasz Kramski komendarz kościoła w Nowym Kramsku (przeł. XVII i XVIII w.)*, [w druku].

¹⁷ *Pro memoria...*, s. 165.

¹⁸ Dziś, podobnie jak kaplica i ołtarz, nie istnieje. Najprawdopodobniej obraz przedstawiał popularny ówczesnie motyw modlącego się na polu Izydora z aniołami orzącymi wołami w tle. Rycina taka znajdowała się w broszurce wydanej w 1629 r. przez ks. Godłowskiego, *Krotkie zebranie Świętobliwego Żywota S. Isidora...*, w 1629 r.; o wizerunkach świętego zob. A. Świętosławska, *Z roli w Niebo wzięty... Nowożytny wizerunki św. Izydora Oracza z województwa łódzkiego*, [w:] *Sztuka Polski Środkowej. Studia*, t. 4, red. P. Gryglewski, A. Barczyk, Łódź 2016, s. 153-168.

¹⁹ *Pro memoria...*, s. 31, 167.

²⁰ *Ibidem*, s. 31, 171.

²¹ A. Ciesielski, *op. cit.*, s.120.

²² ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori..., s. 2.

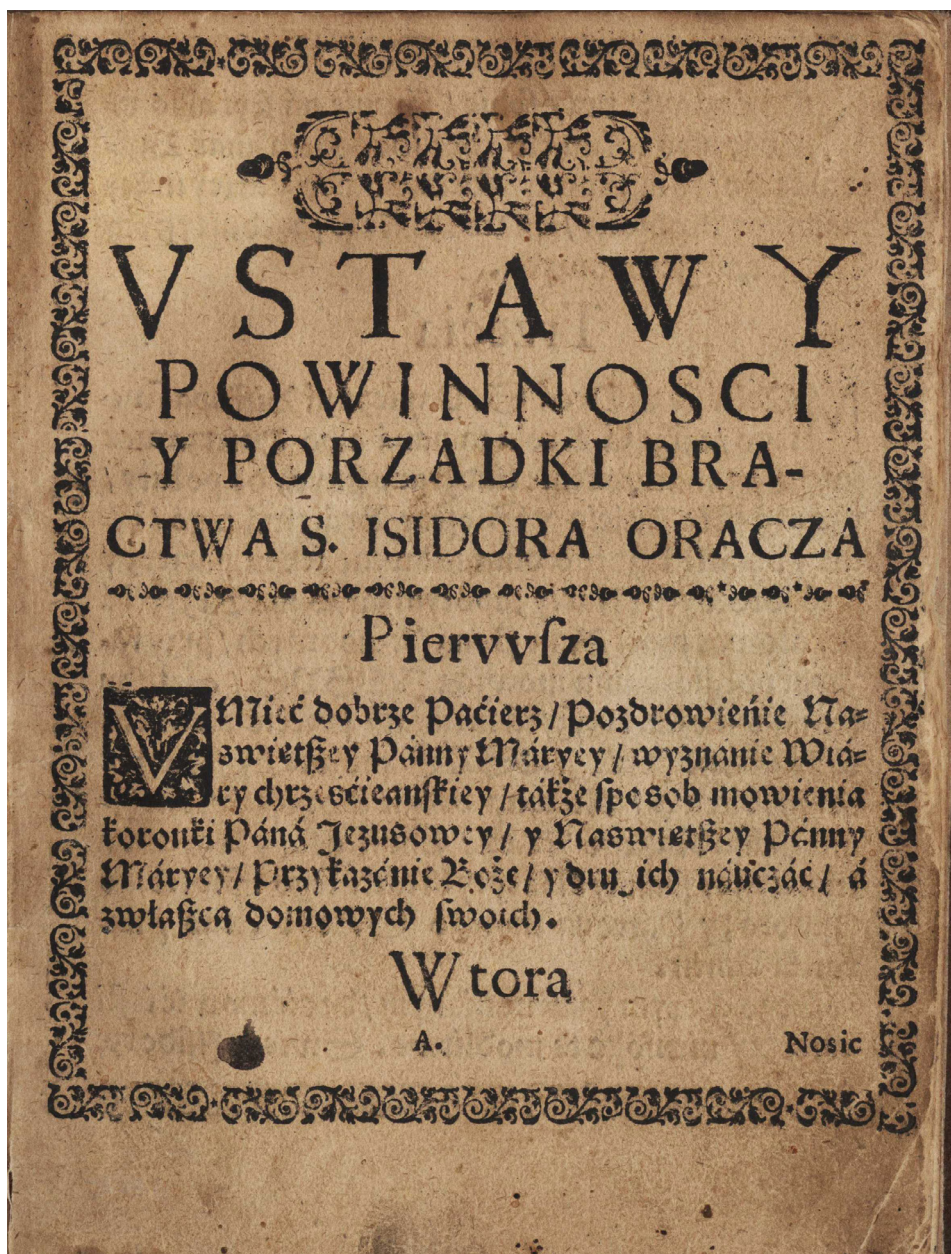
je się dokumentacja ilustrująca zabiegi Malachiasza związane z organizacją konfraterni. Zawiera ona wiele aktów wskazujących na wysiłek podjęty przez komendarza. Znajdujemy tam również, spisane ręką Malachiasza, *Żywot Isidora Wyznawcy, Ustawy, Powinności i Porządki Bractwa Izydora*, tzw. *Porządek bractwa S. Izydora Wyznawcy*, listę odpustów udzielanych członkom bractwa oraz cykl modlitw, hymnów i pieśni poświęconych patronowi²³. Nie są to opracowania oryginalne, lecz ogólnopolskie materiały wzorcowe, specjalnie przygotowane dla organizowanych w kraju bractw św. Izydora. W XVII w. opracowano i wydrukowano anonimowo broszurę pt. *Ustawy, Powinności y Porządki Bractwa S. Iidora Oracza* (fot. 1 i 2), zawierającą teksty o identycznym brzmieniu z odręcznymi zapiskami Malachiasza²⁴. W nowokramskiej *Genezie i rozwoju bractwa...* jej autor poprzedził tekst *Powinności* krótkim półtorastronnicowym *Żywotem S. Isidora Wyznawcy*, będącym adaptacją znanych, dawnych, hiszpańskich utworów hagiograficznych. Niestety ani *Żywotowi*, ani *Ustawom* Malachiasz nie nadał indywidualnego, oryginalnego rytu.

Skromne skądinąd *Ustawy, Powinności...* wydają się udanym konceptem nie tylko z punktu widzenia intensyfikacji praktyk religijnych, ale i możliwości kształtowania postaw społecznych parafian. Punktem wyjścia inicjatorów przedsięwzięcia było wskazanie wzorca osobowego postaci „pełnego dobrych uczynków” i pobożnego Izydora Oracza. Temu zadaniu służył żywot św. Izydora. Skromny bohater chłopskiego pochodzenia nadawał się idealnie na wzór do naśladowania. Ów „Kmiotek Niebieski”, traktujący swój los jako Boskie zrządzenie, w naturalny sposób łączył wiarę z pracowitością. Dzięki temu zasłużył na najwyższe wyróżnienie, trafiając do grona osobistości Bogu najbliższych. Na potrzeby polskiego odbiorcy zmodyfikowano nieco tło społeczne opowieści, dostosowując je do polskich realiów. Zmiany były niewielkie – „madrydzki” Izidor w polskiej opowieści, w przeciwieństwie do hiszpańskiego pierwowzoru, nie był ciemiężony wysokimi podatkami, lecz odrabiał pańszczyznę. *Ustawy, powinności i porządki bractwa...* stanowiły rodzaj podręcznika dla jego organizatorów²⁵. Ułatwiały realizację celów jego powołania, czyli edukację religijną w duchu kontrreformacyjnym i ściślejszą kuratelę nad wiernymi. Drogą ku ich osiągnięciu było wprowadzenie i ugruntowanie odpowiednich pobożnych rytuałów oraz stworzenie wrażeń identyfikacji z bohaterem oraz świadomości przynależności do szczególnej grupy w postaci konfraterni. Braci i siostry, bo tak nazywano ich członków, łączył oryginalny symbol wspólnoty-wtajemniczenia. Każdy z nich powinien, według *Ustaw*: „Nosić zawsze przy sobie iawnie na szyi abo u pasa, abo iakim kto chce sposobem znak Bractwa

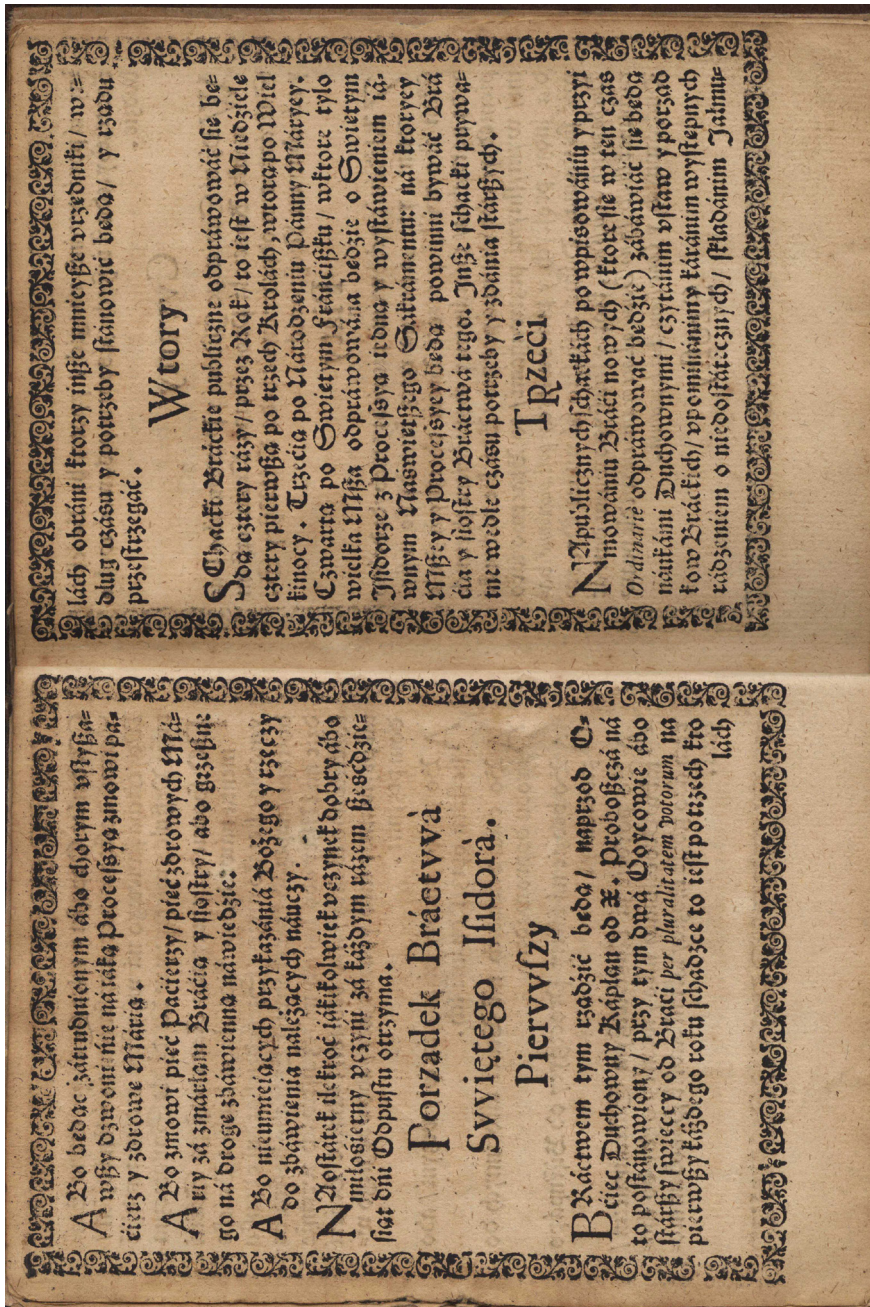
²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ustawy Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora...*; J. Tazbir, *Społeczne znaczenie...*, s. 439. Datował edycję na połowę XVII w. Jedyna różnica między zapiskami komendarza i drukiem sprowadza się do kolejności prezentowanych tekstów oraz pominięcia przez Malachiasza kilku pieśni.

²⁵ O zadaniach statutów bractw zob. m.in.: T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI wieku do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001, s. 68-69.

Fot. 1. Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego. Dział Zbiorów Specjalnych, *Ustawy Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora Oracza*, [b.m i d.w.], sygn. ZS/6360.

Fot. 2. Biblioteka Uniwersytetu Zielonogórskiego. Dział Zbiorów Specjalnych, Ustawy Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora Oracza, [b.m i d.w.], sygn. ZS/6360.

tego, to iest krzyżyk z iakiej materyi urobiony, z pięciu znaków przedniejszych Ran Pana Jezusowych”. Oprócz posiadania przedmiotów symbolicznych, konfratrów wyróżniało spośród pozostałych wiernych planowe i systematyczne wypełnianie praktyk oraz zachowanie odpowiednich rytuałów religijnych. Postępowanie w tych obszarach regulowała *Ustawa* czwarta, szósta i ósma: „Spowiedać się, i Ciało Pańskie przyjmować w dzień Izydora Świętego, w dzień wszystkich Ss. w dzień Trzech Królów, w dzień Świętego Kazimierza, i w dzień Trójcy Przenajświętszey, dla otrzymania odpustu o którym niżej”, oraz „Będąc w Kościele, gdzie Bractwo iest, za każdym razem oltarz, albo obras świętego Izydora nawiedzić, i przed nim przynamniej tę modlitwę zmówić: Święty Izydorze Patronie nasz miły, módl się za nami, ieśli co więcej nie może być”. Siódma oraz wspomniana już ósma, pozwalały poprzez naśladownictwo, identyfikować się z samym patronem: „Naśladując Izydora S. każdemu potrzebującemu według przemożenia pokazować, i czy nie miłosierdzie przez urągania, przymówek, łaiania, a kogo niestanie na ratowanie bliźniego, modlitwę zań zmówić: na przykład: zdrowaś P. Marya, abo: Niech będzie błogosławione imię P. naszego JEZUSA Chrystusa” i „Rano wstawszy nieudawać się do żadney roboty, ani gospodarstwa bes gwałtowney potrzeby, asz pierwey uczyniwszy modlitwę do Pana Boga, bądź powiną, bądź dobrowolną, do stołu niesiadać, ani ieść, ani pić bez przeżegnania”. Tak właśnie, według legendy, postępował Izydor z Madrytu, który: „nigdy nie szedł do pługu, albo roboty na pole, azby do kościoła wprzód poszedł, y mszy słucał...”.

Ustawa dziewiąta, godna szczególnego podkreślenia, ujawniała jedno z istotniejszych zadań bractwa. Miała budzić w jego członkach uczucia miłosierdzia i empatii wobec sąsiadów i współmieszkańców: „Chore w sąsiedztwie nawiedzać, cieszyć i w potrzebie ratować do zwywania ss. Sakramentów nauką, radą, pomocą przysposabiać”. Istotnym aspektem *Ustawowych* zaleceń było przypomnienie przyszłym naśladowcom Oracza ich miejsca w hierarchii społecznej i poszanowania dla autorytetu Kościoła i Dworu. Mówił o tym punkt trzeci: „Modlić się za Oyca Ś. papieża, za biskupa swojego, także za króla, za pana, abo dzierzawcę swego, za nawrócenie ludzi do pokuty, i za wszystkich Braci y Siostry Bractwa tego, żywych i zmarłych każdego dnia mówiąc ieden pacierz, i pięć Zdrowych Maryi, a potom krzyżyk pocałować pięcią Ran Jezusowych, przy każdy pocałowaniu mówiąc: JEZUS...” i piąty: „Szczerym Sercem, i z chęcią zwierchności tak Duchowney, yako y świeckiey, oddawać miłość, część, posłuszeństwo, i podatki powinne, nie iako ludziom, ale samemu Panu Bogu, na ich żywot zły, abo dobry względu nie maiąc”. Nie do chłopów należała ocena „zwierchności”, ich rolą było wzorowe wywiązywanie się z obowiązków przez nią nałożonych. Optymistycznie, w tym kontekście brzmiała *Ustawa* jedenasta. Ujawniała ona, jak rozumieć, społeczne oczekiwania wobec „aktywistów” bractwa. Autor odwoływał się do ich świadomości:

Ci którzy rząd domowi trzymają, jeżeli ich na to stanie, starać się będą, żeby na przednim miejscu w domu swoim mieli obraz Pana Jezusa ukrzyżowanego, Najsświętszej Panney MARYEY, mogli być Izydora Świętego, przed którym modlitwy swoje, tak zwyczajne, iako y pokutne odprawowane mają, wiodąc do tego, i inne domowe swoje. Nie mają też cierpieć w domu osób z tego przykładu próżniących, swarliwych, także przekleństw, mów i pieśni nieuczciwych, przysięgania, baiek niepotrzebnych, na to miejsce zabawiając się, i domowe swoje rozmowami i pieśniami nabożnymi o to się pilno starając, żeby wszyscy z domu zwłaszcza bliższy kościoła w niedziele, i w święto, mszy s. i kazania, abo nauki chrześcijańskiej słuchali²⁶.

Dokumentem dotyczącym funkcjonowania konfraterni był *Porządek Bractwa S. Izydora Wyznawcy*. Był to akt, który można określić jej regulaminem wewnętrznym. Stanowił on o strukturze organizacyjnej bractwa, wskazując sposoby wyboru osób funkcyjnych oraz częstotliwość i cel spotkań. Najistotniejsze porządki w tej kwestii to pierwszy, drugi, trzeci i siódmy. Pierwszy stwierdzał:

Bractwem tym rządzić będą, Ociec naprzód Duchowny Kapłan, od Zwierzchności, Pasterz na tym tu miejscu postawiony, przy tym dway starszy świeccy od Braci obrani, na którego się część większa przy obieraniu zgodzi, które obieranie abo przez kartki napisane tych, którzyby nastąpić mieli, abo przez iawne przytomnych zezwolenie, na schadzce pierwszej każdego roku, abo na inszey następującej we Trzy Króle, abo w dzień S. Kazimierza, odprawować się będzie, gdzie też inne mniejsze Urzędniki, według czasu y potrzeby stanowiąc się będą, którzy rządu i powinności, przestrzegają w Bractwie mają.

Uzupełniały je pozostałe:

Schadzki Brackie publiczne odprawować się będą cztery razy przez rok, to iest we Trzy króle pierwsza, wtora w dzień S. Kazimierza Patrona K. Polskiej, trzecia w dzień Trójcy przenaświetszej, czwarta w dzień Wszystkich Świętych z iawnym wystawianiem Najswiętszego SAKRAMENTU i z processią [...]. Urzędnicy Bractwa tego naprzód Pasterz, który tu na ten czas będzie Duchowny, oras i promotor: starszy obrani dawny świeccy; Podskarbi, to iest ten, który o zebraniu y wydatku piniędzy, za wiadomością starszych, wiedzieć będzie, powinien: dway do chorych, i dwie z niewiast, wizytatorowie: do wachli²⁷, na święta wielkie, sześciu z młodszych: na Niedziele dway: do Chorągwi Brackiej gdy się prosessie odprawują, abo w dzień pogrzebu Brata, abo Siostry będą zawsze powinności swoiey dosyć czy nie, iakoli też ciała Braci zaprowadzić do pogrzebu.

Przebieg, tematykę i cele „schadzek” wskazywał Porządek trzeci: „Na publicznych schadzkach po wpisowaniu, y przimowaniu Braci nowych, które się zwyczajnie w ten czas odprawować będzie, zabawiać się będą naukami duchownymi, czytaniem ustaw, i porządków, upominaniem i karaniem występnych, radzeniem o niedostatecznych, składaniem ialmużny na poratowanie ubogich, i potrzeby Brackie”. Nie ulega wątpliwości, iż *Porządek* maksymalnie forsował cel, jakim była integracja członków grupy

²⁶ Wszystkie cytaty pochodzą z: ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori...

²⁷ Wachle, czyli pochodnie lub w tym wypadku świece, zob. *Słownik języka polskiego*, t. 9, red. W. Doroszewski, Warszawa 1996, s. 178.

poprzez uczestnictwo w obrzędach religijnych. Oprócz spotkań, wspólnych modlitw i procesji okazję do zacieśnienia więzów stanowiło obowiązkowe uczestnictwo w pogrzebach członków bractwa²⁸. Każdorazowo uświetniać go miał poczet sztandarowy. Starano się regulować także indywidualny „program” pobożności braci i sióstr. Służył temu ósmy *Porządek*, dający Promotorowi możliwość wyznaczania modlitw na wszystkie dni tygodnia. W sferze pozareligijnej niewątpliwą korzyścią dla wiejskiej społeczności, w kontekście funkcjonowania bractwa, była próba organizacja opieki nad chorymi i ubogimi. Nakazy *Ustawy* w tej materii, nabierały kształtu instytucjonalnego w *Porządkach*. Miłosierdzie i ofiarność realizowano poprzez jałmużnę i osobiste zaangażowanie. Do składania datków zobligowani byli wszyscy w miarę swych możliwości, do niesienia pomocy tzw. wizytatorzy. Cytowany punkt siódmy *Porządków* mówił o wyborze z grona członków bractwa dwóch mężczyzn i dwóch kobiet mających osobście opiekować się potrzebującymi pomocy.

Gwarancje Boskiej przychylności wynikającej z modlitwy oraz satysfakcji płynącej z przynależności do określonej grupy nie wyczerpywały arsenału duchowych korzyści członków bractwa św. Izydora. Nagrodą za udział i zaangażowanie w życiu konfraterni były odpusty specjalnie udzielone przez papieża. Dzieliły się one na większe, zupełne i mniejsze. Odpustu zupełnego udzielano w dzień wstąpienia do bractwa. „Drugi Odpust zupełny wdzien S. Isidora który iest Die 16 Mai po spowiedzi y przyieciu Naswietrzego Sacramentu nawiedzaiac kościół abo kaplice Bractwa tego, y tam się modląc za zgone PP. Chrześciańskich, za wykorzenienie Heretyków, y Kosciola S. powszechnego podwyższenie”²⁹. Można było uzyskać również odpust siedmioletni i sześćdziesięciodniowy. Tego ostatniego dostępowano nie tylko za udział w obrzędach religijnych, ale i za przyjęcie w domu ubogiego, „doprowadzenie do grobu” ciała zmarłego, uczynienie „pokoyu między nieprzyjacioły” albo „Naostatek [...] uczynku dobrego abo miłosierznego uczynienie...”³⁰.

Zaopatrzone w wizerunek bohatera, *Ustawy*, *Porządek* i arsenał papieskich odpustów nowokramski komendant mógł przystąpić do aktywizacji bractwa św. Izydora. Niestety na temat funkcjonowania konfraterni wiemy niezbyt dużo. Dostępne przekazy źródłowe w postaci kroniki kościelnej *Pro memoria*, aktów wizytacji, księgi pt. *Geneza i rozwój bractwa św. Izydora Wyznawcy przy kościele parafialnym w Kramsku... czy Księgi brackiej parafii Nowo-Kramskiej*, nie prezentują w pełni satysfakcjonującego obrazu jego działalności³¹. Wizytacje, początkowo szczególnie istotne dla śledzenia roz-

²⁸ Także *Porządek* dziewiąty: „Gdy który Brat, abo Siostra w Bogu zaśnie, w pierwsze święto po pogrzebie, odprawować za nich Bracia będą Godzinki o Ś. Izydorze, i Litanię w Kaplicy, w której i msze święte, za tychże, o które Bracia postarać się mają, według zwyczaju, czynione, i ofiarowane będą, według przemożenia starszych, i woli”.

²⁹ *Ustawy powinności...*, s. 7.

³⁰ *Ibidem*, s. 7-8.

³¹ ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. Pnk.-kat. 53. Księga bracka parafii Nowo-Kramskiej.

Sub me, Fr^e Malachia Kramski, Curat^r h^{ic}, et Pro-
 motore Confraternitatis S. Isidori, Confessoris, ad Album
 obnuerunt susceptionem Anno 1703 in festo S. Isi-
 dori, et in alijs festiuitatibus eius Fodalaris, qui sequunt^r.

Regina Chwalimbezanka &
 wolszyna
 Wawrzyn Gospodarczyk,
 Gertruda Gotka,
 Stanislaw Bylda,
 Maryanna Drywidzina & Babie-
 go mostu Mieczyska,
 Jadwiga Kazimierzowa,
 Matseus Mirek,
 Maryanna Mirkowa,
 Anna wieczorkowa,
 S. D. Gaspar Przyluski
 Lucia Durkowa,
 Agnes Fabiska,
 Tymoteo Panna Franciszka
 Przyluska & wojnowa
 Tymoteo Panna Maryanna Przyluska & wojnowa
 J. Jan Kaspar Przyluski
 Anna Kaczmarzka z stare-
 go Kramaska.
 Regina waskowa
 Anna Munkowa
 Katarzyna Krysztofkowa
 Benedykt Sulczyk
 Jaelwiga Hajducka z Km. St.
 Walenty Hajduczyk
 P. Pani Maryanna Haska
 P. Panna Helena Marszewska
 Mattheas Bartel ex wer. k.
 F. Dnus Pawel piasecki
 Pawel Machow
 Stanislaw Czekaow z Sank.
 Regina Kazimierzowa Skrawy

Marianna Bartelka
 wouelc mardeliw
 Magdalena Czekaowa z An.
 Jagna Abramkowa
 Lucya Kazimierzowa
 Kasia Kubinka
 Jan Durka
 Stanislaw Nedra
 Anna Abramkowa
 Jagna Kazimierzowa
 Dorota Zywicka z Poznania
 Matgorzata Kryszofka z Babem
 Andrey Kryszofek.
 Illustrius ac Reclus Dnus
 Andreas Baldus Cura-
 tus Plebanus wolszynie
 Maryanna Kowalczanka
 Gregors z miasta Kubiow 1705
 Regina Dietkekowa
 Marcin Rania.
 Hedwigis Rozetka de Bab 1700
 Nicolaus Meler de Bab
 Katarzyna Galego filia
 Jagnieska Kubinka m. t. b.
 Regina Falkowska
 Jadwiga Rozanska
 Maci Plokawczyk z Babier
 Thomas Abrasew 1707
 Thomas Grepel
 Anna Kubinka wrogo
 Anna Abramka
 Anna Wbanka

1704
 May 12

Fot. 3. Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-
 kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori Confessoris ad Ecclesiam Parochia-
 lem Cramscen. Introductae A.D. 1701.

woju Kościoła i jego agend w Nowym Kramsku, z czasem z bogatych, opisowych sprawozdań, przetrwały tylko w krótkie informacje o przeprowadzonej lustracji. Dla naszych celów przestają być przydatne w połowie XVIII w. Jeszcze wcześniej znikają zapiski komendarzy w kronice parafialnej. Tworzone w ramach *Percepty* i *Ekspensy* bilanse ewoluowały od szczegółowych zestawień, po schematyczne, kilkupunktowe notki, by ostatecznie zniknąć w połowie XIX wieku. Ostatnia wzmianka na temat konfraterni pochodziła z czasów posługi Jana Benedykta Richtera z 1925 r.³² Zdecydowanie najciekawsze wiadomości zawiera *Geneza i rozwój bractwa...*, ale, w przeważającej mierze, dotyczą one jego spraw wewnętrznych. Na podstawie wizytacji, kroniki parafialnej oraz księgi poświęconej dziejom konfraterni możemy zrekonstruować niepełny, lecz interesujący obraz funkcjonowania bractwa św. Izydora i związanej z nim kaplicy. Rozpoczęta przez Malachiasza Kramskiego około 1697 r. *Geneza i rozwój bractwa...* zawiera wykazy jego członków, sprawozdania ze „schadzek” oraz, sporadycznie, rejestry wpływów ze składek i wydatków, od schyłku lat dziewięćdziesiątych XVII stulecia do lat osiemdziesiątych XIX w. Notatki prowadzono niesystematycznie, z naruszeniem chronologii. Pierwsza partia zapisów polegała na skrupulatnym odnotowywaniu nazwisk osób przystępujących do bractwa. Zestawienia takie sięgają do 1711 r. Wynika z nich spore zainteresowanie przynależnością do bractwa. Średnio, rocznie akces zgłaszało kilkanaście-kilkadziesiąt osób. Nie byli to tylko mieszkańcy trzech wsi parafialnych. Wśród członków konfraterni spotykamy osoby pochodzące z majątku w Wojnowie, z Babimostu, Wolsztyna, Obry, Kuligowa, okolic Czempinia i z Poznania. Co ciekawe, członkami bractwa św. Izydora zostawali przedstawiciele różnych stanów – szlachcice, duchowni, mieszczenie i chłopci. Wśród konfratrów znalazły się m.in. „Jeymości” panny Franciszka i Marianna Przyłuskie oraz pan Kasper Przyłuski z Wojnowa, pani Marianna Ślaska, pani Helena Marszewska, pan Piotr Piasecki (fot. 3). Przystępowali też mieszczenie, w tym m.in. Marianna Dryndzina czy Nicolaus Meler z Babimostu, a także duchowni (pleban z Wolsztyna). Między 1703 a 1710 r. do bractwa wstąpiło ponad 100 osób³³. Ten niezwykle entuzjazm szybko opadł. Jak można zorientować się na podstawie kolejnych spisów, po latach, wśród członków bractwa dominowali mieszkańcy nowokramskiej parafii. Adeptci otrzymywali przygotowane dla nich broszury poświęcone kultowi św. Izydora³⁴. O ich zakupie i introligatorskiej oprawie wspominają zapiski nowokramskiej *Percepty* kościelnej w 1703 i 1705 r.³⁵ Spotkania członków odbywały się prawdopodobnie systematycznie cztery razy w roku. Zbierano wówczas składki do tzw. skrzynki

³² *Pro memoria...*, s. 237-238.

³³ ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori...

³⁴ Najprawdopodobniej chodziło o *Ustawy powinności y porzadki...*

³⁵ *Pro memoria...*, s. 177, 199.

brackiej³⁶. Nie dysponujemy żadnymi informacjami o aktywności bractwa w pierwszej połowie XVIII w. Wszystkie wiadomości odnoszą się do kwestii jego wewnętrznego funkcjonowania lub relacji bractwo–Kościół. Dotyczyły one druku i oprawy wspomnianych książeczek oraz datków braci i sióstr na zakupy wosku i paschału do świątyni³⁷. W 1925 r. w Nowym Kramsku odbyły się uroczyste egzekwie za dusze zmarłych mieszkańców odprowadzane przez komendarza Jerzego Benedykta Richtera. Zaproszono licznych gości, w tym opata oberskiego Jana Niwarda Górskiego. Wydarzeniem była obecność „Muzykantów z Trąbamy y Kotłamy, Skrzypczamy”. „Światła po dostatku było do tego”. Noszono figury i portrety Jezusa, Panny Maryi i świętych. Co ciekawe, wśród nich nie pojawił się Izydor. A w gronie celebrantów i uczestników nie wymieniono bractwa św. Izydora. Prawdopodobnie nie działało ono na tyle sprawnie, by ówczesnie odgrywać istotną rolę w ważnych dla społeczności uroczystościach. Jedynym potwierdzeniem istnienia konfraterni, poza „schadzkami” i składkami, była wzmianka Richtera z 1725 r. o fundacji przez kmiecia Adam Piweckiego „modrego wielkiego” sztandaru dla bractwa³⁸. Może, o kondycji konfraterni świadczy fakt, iż w 1723 r. jego członkowie zebrali 2 talary, 1 tymfa i 3 „Legnice”. Identyczną sumę zgromadzili w roku następnym, a w 1725 r. tylko 4 tymfy i 2 „Legnice”³⁹. Najprawdopodobniej w latach dwudziestych–pięćdziesiątych XVIII w. bractwo przeżywało kryzys organizacyjny. Przewyciężono go w połowie stulecia. W 1755 r. w „schadzce” w dzień św. Kazimierza uczestniczyły 43 osoby obojga płci. Zebrano wówczas 12 złotych i 2 grosze⁴⁰. Podobnie rzecz miała się na kolejnych spotkaniach. Notatki z lat dziewięćdziesiątych tego wieku wskazują, że kondycja finansowa konfraterni był niezła, a wydatki dotyczyły przede wszystkim opłat za msze i udział w nich organisty. Dowiedzieliśmy się też, że w dzień św. Izydora w Nowym Kramsku odbywał się odpust organizowany przez bractwo. Pozytywne tendencje rozwojowe bractwa utrzymały się do przełomu wieków. Wówczas odnotowano niewielki przyrost członków. Ówczesny proboszcz⁴¹, Stanisław Staniszewski, między rokiem 1799 a 1808 do grona braci i sióstr dopisał tylko 19 osób⁴². W 1864 r. do bractwa należało 21 kobiet i mężczyzn. Na podstawie księgi *Geneza i rozwój bractwa...* możemy wnioskować tendencję spadkową. Świadom obniżenia aktywności wiernych,

³⁶ *Ibidem*, s. 37.

³⁷ *Ibidem*, s. 194, 198.

³⁸ *Ibidem*, s. 236–237.

³⁹ *Ibidem*, s. 224–228

⁴⁰ ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori...

⁴¹ Tak określała funkcję księdza w Nowym Kramsku w połowie XIX wieku kronika parafialna, zob. *Pro memoria...*, s. 87.

⁴² ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori...

S. Staniszewski zasilił kasę bractwa sumą 20 talarów⁴³. Nie wiadomo, jakie były skutki interwencji. W każdym razie kolejne przesilenie nastąpiło w latach siedemdziesiątych XIX w. Na zebraniu 6 stycznia 1874 r. obecnych było 6 członków bractwa: Klara Heyduk, Antonina Materna, Elżbieta Muńko, Antoni i Klemens Piwecy i Szymon Kukła⁴⁴. „Schadzki” nadal odbywały się cztery razy do roku. W ich trakcie zbierano po kilka talarów. Sytuacja finansowa konfraterni nie była jednak rozpacзлиwa, jako że w kwietniu 1876 r. w jej kasie znajdowało się 26 talarów. Przyjęcie takiej kwoty potwierdzili w obecności księdza Witka, pełniący zapewne kolejno funkcję „podskarbiego”, kmiecie kramscy: Sikuciński i Sulek⁴⁵. W latach dziewięćdziesiątych liczba uczestników spotkań bractwa uległa zdecydowanemu zwiększeniu. Według spisu dokonanego przez księdza H. Kruga liczyło ono 21 członków zamieszkałych w Nowym i Starym Kramsku oraz Wojnowie. Niestety, tu także nie wiemy nic na temat aktywności bractwa. Można odnieść wrażenie, że ksiądz Krug wiązał z działalnością konfraterni jakieś nadzieje. Wniosek ten wysnuwam z faktu ponownego wpisania do nowej księgi starych *Ustaw, Porządku i Odpustów* bractwa św. Izydora. Wydaje się, że plany te nie ziściły się. Wykaz członków z roku 1890 uzupełniono w następnych latach o osiem osób. Możemy zatem domyślać się, że bractwo św. Izydora w parafii Nowe Kramsko powoli zamierało. Dopiski do listy członków z 1890 r. wykonane w roku 1935 są ostatnim materialnym świadectwem jego istnienia.

Nowokramskie bractwo św. Izydora od zarania swej działalności dysponowało własną kaplicą. Przez lata dzieliła ona los drewnianego kościoła. Dzięki wizytacji kościoła w Nowym Kramsku przeprowadzonej w 1756 r. przez opata Stanisława znamy wygląd ołtarza św. Izydora.: „Ołtarz w kaplicy S: Izidora do którego iest Bractwo wprowadzone bez funduszu, Ołtarzu Obraz tego świętego na którym korona Srebrna pozłocona z kamyczkami, y tabliczki dwie srebrne na łańcuszkach srebrnych. Relikwiarz ieden”⁴⁶. Dwa lata po opackiej lustracji wprowadzono do kaplicy nowy ołtarz. W latach 1759-1769 staraniem komendarza Stanisława Pretendowskiego powstała nowa murowana świątynia, w której znalazła się także kaplica św. Izydora. Od tego momentu do zamknięcia działalności bractwa była ona miejscem spotkań członków konfraterni.

Bractwo św. Izydora, doświadczając wzlotów i upadków, towarzyszyło pokoleniom kramszczan przez ponad dwieście lat. Ocena wpływu konfraterni na życie religijne mieszkańców wypada zdecydowanie pozytywnie. Wynika to z samej idei istnienia bractwa, ukierunkowanej na intensywne i systematyczne oddawanie się praktykom

⁴³ Pro memoria..., s. 86.

⁴⁴ ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori...

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Pro memoria..., s. 36.

religijnym. Uczestnictwo w „schatzkach” i realizacja nabożnych scenariuszy przygotowywanych przez komendarzy-promotorów, po prostu, nie pozostawiały uczestnikom wyboru. Za korzystne należałoby uznać integracyjne oddziaływanie konfraterni. I tu także optymistyczne wnioski sugeruje program *Ustaw i Porządków* braterskich, zawierający elementy eksponujące przynależności do określonej grupy. Warte jest również podkreślenia, nie wiadomo, czy zamierzone, upodmiotowienie reprezentantów upośledzonej dotąd grupy społecznej, poprzez budzenie w nich świadomości oddziaływania na innych. Naśladujący św. Izydora Oracza mieli okazję wpływać na najbliższe otoczenie. Tego, przynajmniej deklaratywnie, oczekiwali od nich inicjatorzy powołania bractwa. Zastanawiając się nad społeczną rolą konfraterni, nie sposób pominąć jednej z jej podstawowych ról – niesienia pomocy bliźniemu, budzenia empatii wobec słabszych, chorych i potrzebujących wsparcia. Zarówno *Ustawy*, jak i *Porządki* zdawały się żądać od członków bractwa tego rodzaju postaw. Nie zawsze jednak teoretyczne założenia znajdują odzwierciedlenie w praktyce. Jednoznaczna i pełną ocenę funkcjonowania bractwa w Nowym Kramsku utrudnia brak możliwości szerszej weryfikacji jego oddziaływania na mikrospołeczność. Nie wiemy, jak kształtowały się stosunki wewnątrz bractwa, jak rozwijały się relacje między członkami grupy a resztą społeczności lub jaką rolę w kramskiej wspólnotcie odgrywało bractwo. Brakuje odpowiedzi na pytanie, jakie bodźce w rzeczywistości determinowały aktywność „wyznawców” św. Izydora. Jednym z niewielu czynników dających szansę uchwycenia stopnia identyfikacji parafian z postacią „Kmiotka Niebieskiego” jest onomastyka. Analiza antropimów w parafii Nowe Kramsko wskazuje na niewielki wpływ idei chłopskiego świętego na środowisko. W okresie zbliżonym do największego napływu kandydatów do bractwa, czyli w latach 1707-1717, żadnemu z nowo narodzonych mieszkańców Kramaska i Wojnowa nie nadano imienia Izydor. Pierwszy Izydor, po oficjalnej inauguracji działalności bractwa, przyszedł na świat w Nowym Kramsku w kwietniu 1718 r.⁴⁷ Kolejni rodzili się dopiero w 1737 i 1741 r.⁴⁸ Tradycyjnie do najpopularniejszych imion męskich należały: Maciej, Wojciech, Jan i Józef⁴⁹. Spostrzeżenia te, rzecz jasna, nie mają mocy kwestionowania dodatniej oceny społeczno-religijnego oddziaływania bractwa na społeczność nowokramskiej parafii. Wskazują jednak, że św. Izydor nie zaskarbił sobie zaufania mieszkańców na tyle, by powierzać mu opiekę nad potomstwem.

⁴⁷ ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 1. Liber baptizatorum 1636-1794, s. 32.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 90.

⁴⁹ Na ten temat zob. K. Benyskiewicz, *Przeobrażenia demograficzne w Parafii Nowe Kramsko w latach 1707-1806 w świetle Ksiąg ochrzczonych i zmarłych*, „Studia Zachodnie” 2016, t. 18, s. 83-86.

Aneks

Wykaz uczestników spotkania 3 marca 1755 r. w dzień św. Kazimierza

Imię i nazwisko	Groszy
Lukus	6
Mirkowe	10
Kaczmarka ze Starego Kramaska	6
Czekay	9
Cheyduk z żoną	12
z Gozcinca Woynowo	5
P. Piwecki	6
od Szyputy	12
Mleczarz starokramski	12
Chelczka Bartkowa	12
Bartelka Stara	12
Stary Cheyduk z Staregokramaska	6
od Nawracały	6
Dura	4
Kośmider	9
od Bayki	6
Cyryakowa	6
od Miśka	6
od Abramka	6
Krawnieczka (?)	6
Fabiś	12
Ignacy	6
Marianna Józefowa z Nowegokr.	6
od Kani	6,2
od Gospodarzyka	6
od Benyska	12
Z Gościnca Woyn.	6
od Mądrelki	10
od Lisa	9
od Abrasia	6
od Ktosia	18
od Plewki	12
od Piekiewka	9
od Włodarza	19
od Waśkowej Reginy	6
Kubacki	6
od Karcha	9

Imię i nazwisko	Groszy
od Teresy Czyżowej	7
od Fabisia	9
od Grepelki	3
od krawca	2
od Munka	10
<u>Zebrało się</u>	<u>złot.12 gr. 2</u>

Na podstawie ADZG. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori Confessoris ad Ecclesiam Parochialem Cramscen. Introductae A.D. 1701.

Źródła

- Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 1. Liber baptizatorum 1636-1794.
- Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. PNK.-kat. 13. Origo & Incrementum Confraternitatis S. Isidori Confessoris ad Ecclesiam Parochialem Cramscen. Introductae A.D. 1701.
- Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze. Nowe Kramsko. Zespół 161, sygn. Pnk.-kat. 53. Księga bracka parafii Nowo-Kramskiej.
- Pro memoria. Kronika par. Nowe Kramsko od 1640 r.
- Ustawy Powinności y Porządki Bractwa S. Isidora Oracza*, [b.m. i d.w.].

Bibliografia

- Benyskiewicz K., *Malachiasz Kramski komendarz kościoła w Nowym Kramsku (przeł. XVII i XVIII w.)*, (w druku).
- Benyskiewicz K., *Przeobrażenia demograficzne w Parafii Nowe Kramsko w latach 1707-1806 w świetle Ksiąg ochrzczonych i zmarłych*, „Studia Zachodnie” 2016, t. 18, s 71-91.
- Chavarino E.G., *Historia y leyenda de San Isidoro*, Español 2012.
- Ciesielski A., *Malachiasz Kramski. Szkic biograficzny*, [w:] *Dziedzictwo cystersów. Prace wybrane*, Kraków 2013, s. 113-129.
- Deptuła C., *Legenda i kult Izydora Oracza a problemy polskiej wsi pod zaborami*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1996, R. 39, z. 1-2, s. 127-147.
- Flaga J., *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku w Polsce*, Lublin 2004.
- Goldonowski A., *Krotkie zebranie świątobliwych Zywotow S. Isidora z Madryki, S. Ignacego Loyole Fundat. Soc. Jesu, S. Franciszka Xawiera Wyznawce tegoż zakonu, S. Teresy fundatorki OO. Carmelitow bosych y panien tego zakonu, S. Philipa Nai fundatora Congr. Oratorii Romani, nowokanonizowanych przez Grzegorza XV w Rzymie w kościele S. Piotra na Watykanie d. 12 Marca R. P. 1622...*, Jarosław 1622.
- Goldonowski A., *Krotkie zebranie Świątobliwego Zywota S. Isidora Rolnika Z Madryki, Od świętej pamięci Grzegorza XV. między święte wpisanego ; Przy nim Przydane są krotkie nauki abo powinności każdego Gospodarza Chrześcijańskiego*, Kraków 1629.
- Nowacki J., *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964.

- Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 9, Warszawa 1996.
- Świętosławska A., *Z roli w Niebo wzięty... Nowożytny wizerunki św. Izydora Oracza z województwa łódzkiego*, [w:] *Sztuka Polski Środkowej. Studia*, t. 4, red. P. Gryglewski, A. Barczyk, Łódź 2016, s. 153-168.
- Święty Izydor. *Patron Rolników. Modlitwy i pieśni*, oprac. Z.J. Gański, Toruń 2011.
- Tazbir J., *Kult Świętego Izydora w Europie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1969, t. 14, s. 89-99.
- Tazbir J., *Spółeczna funkcja kultu Izydora „Oracza” w Polsce w XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1955, t. 46, z. 3, s. 420-444.
- Vollständiges Heiligen-Lexicon*, red. J. E. Stadler, F. J. Heim, J. N. Ginal, t. 3, Augsburg 1869.
- Werbiński I., *Święty Izydor*, Włocławek 1998.
- Wiślicz T., *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI wieku do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.
- Związek J., *Życie religijne i społeczne ludu wiejskiego w świetle nauk o. Andrzeja Gołdonowskiego (zm. 1660)*, „Studia Claromontana” 1985, t. 6, s. 194-222.

Krzysztof Benyskiewicz

„KMIOTEK NIEBIESKI” W WIELKOPOLSCE CZYLI BRACTWO ŚW. IZYDORA W NOWYM KRAMSKU W XVII-XIX WIEKU

Streszczenie. Artykuł pt. *Kmiotek Niebieski w Wielkopolsce, czyli bractwo św. Izydora w Nowym Kramsku w XVII-XIX wieku* jest poświęcony działalności konfraterni religijnej w polskim środowisku wiejskim. Izydor z Madrytu to jeden z nielicznych świętych, wywodzących się ze stanu chłopskiego. W XVII-XVIII w. kult Izydora rozprzestrzenił się w Europie, trafiając również do Polski. Za sprawą plebanów nowokramskich stał się ów „Kmiotek Niebieski” opiekunem rolników tamtejszej parafii. Początkowo konfraternia powołana do życia przez Laurentego Dulczewskiego funkcjonowała nieformalnie. Komendarz, zakładając bractwo, zbudował dlań we wsi kaplicę. Następca Dulczewskiego, Malachiasz, unormował prawnie funkcjonowanie bractwa i doprowadził do konsekracji kaplicy. Działalność konfraterni oparta została na ogólnopolskich materiałach propagandowych przygotowanych specjalnie dla tego typu bractw. Tworzyły ją *Ustawy, Powinności i Porządki Bractwa Izydora*, tzw. *Porządek bractwa S. Izydora Wyznawcy* oraz cykl modlitw i lista odpustów udzielanych członkom bractwa przez papieża. *Ustawy i Porządek* propagowały edukację religijną w duchu kontrreformacji, dążąc do objęcia wiernych ściślejszą kuratelą. Drogą ku osiągnięciu wyznaczonych celów było wprowadzenie i ugruntowanie pobożnych rytuałów oraz stworzenie wrażenia przynależności do grupy wybrańców-wyznawców św. Izydora. Działalność bractwa mamy możliwość obserwować dzięki zachowanym przekazom źródłowym. Są to wizytacje kościelne, kronika parafii Pro memoria... oraz księgi pt. *Geneza i rozwój bractwa św. Izydora Wyznawcy przy kościele parafialnym w Kramsku...* i *Księga bracka parafii Nowo-Kramskiej*. Niestety obraz wyłaniający się z tych źródeł jest niepełny i powierzchowny. Na podstawie wspomnianych kronik i ksiąg parafialnych poznajemy tylko listy członków, daty spotkań i sumy zebrane przez nich podczas cyklicznych spotkań. Nie znajdziemy tu informacji o aktywności bractwa na terenie parafii, nie uzyskamy też świadectwa jego szczególnego znaczenia dla wiejskiej społeczności. Nie dowiemy się też nic o działalności dobroczynnej i opiekuńczej konfraterni. Możemy podejrzewać, że bractwo wypełniło przeznaczoną mu rolę w edukacji religijnej nowokramskiej społeczności i przyczyniło się do jej konsolidacji wokół wartości katolickich. Święty Izydor nie stał się jednak bohaterem w świadomości mieszkańców, a jego imię nigdy nie weszło do antroponimicznego kanonu nowokramskiej onomastyki. Ostatecznie bractwo zakończyło swą działalność w latach trzydziestych XX w.

Słowa kluczowe: bractwa religijne, św. Izydor, Nowe Kramsko

“HEAVENLY PEASANT” IN GREATER POLAND, THAT IS THE BROTHERHOOD
OF SAINT ISIDORE IN NOWE KRAMSKO IN THE 17TH-19TH CENTURIES

Summary. The article entitled: “*Heavenly Peasant*” in Greater Poland, that is the Brotherhood of Saint Isidore in Nowe Kramsko in the 17th-19th Centuries”, is devoted to the activity of the religious confraternity in the Polish rural environment. Isidore of Madrid is one of the few saints coming from the peasants. In the 17th and 18th centuries, the cult of Isidore spread in Europe, reaching also Poland. Thanks to the Nowe Kramsko parsons, this “Heavenly Peasant” (“Kmiotek Niebieski”) became the protector of the farmers of the parish there. Initially, the confraternity established by Laurent Dulczewski functioned informally. When establishing the brotherhood, the parish administrator built a chapel for it in the village. Dulczewski’s successor, Malachiasz, normalized the brotherhood legally and led to the consecration of the chapel. The activity of the confraternity was based on nationwide propaganda materials prepared especially for this type of brotherhoods. They included the *Acts, Duties and Arrangements of the Brotherhood of Isidore*, the so-called *Arrangement of the Brotherhood of S. Isidore the Confessor*, and a cycle of prayers and a list of indulgences granted to members of the brotherhood by the Pope. *The Acts* and *the Arrangement* promoted religious education in the spirit of the Counter-Reformation, striving to embrace the faithful with tighter tutelage. The way to achieve the set goals was to introduce and strengthen pious rituals and create an impression of belonging to the group of the chosen and followers of Saint Isidore. We can observe the brotherhood’s activity thanks to the preserved sources. These are Church visits, the parish *Pro memoria* chronicle, and books entitled *Genesis and Development of the Brotherhood of Saint Isidore Followers at the Parish Church in Kramsko...* and the *Book of the Nowe Kramsko Parish*. Unfortunately, the image emerging from these sources is incomplete and superficial. From these chronicles and parish books we learn only the lists of members, dates of meetings and sums collected by them during the recurring meetings. We will not find here any information about the brotherhood activity in the parish, nor will we find a proof of its special importance for the rural community. We will also not learn anything about charity and care activity of the confraternity. We may suspect that the brotherhood fulfilled the role assigned to it in the religious education of the Nowe Kramsko community and contributed to its consolidation around Catholic values. However, Saint Isidore did not become the hero of the awareness of the inhabitants, and his name never entered the anthroponymic canon of the Nowe Kramsko onomastics. Eventually, the brotherhood ended its activities in the 1930s.

Keywords: Religious brotherhood, Saint Isidore, Nowe Kramsko